

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΔΠΜΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ – ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ
ΑΚΑΔ. ΕΤΟΣ 2011-12

ΕΜΦΥΛΕΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

ΝΤ. ΒΑΙΟΥ
Γ. ΜΑΡΝΕΛΑΚΗΣ
Ρ. ΛΥΚΟΓΙΑΝΝΗ

ΤΟΠΟΣ & ΦΥΛΟ

μια παράλληλη εννοιολογική θεώρηση

ΣΩΤΗΡΙΑ-ΜΑΡΙΑ ΚΑΡΑΣΙΩΤΟΥ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ ΕΜΠ

Περιεχόμενα

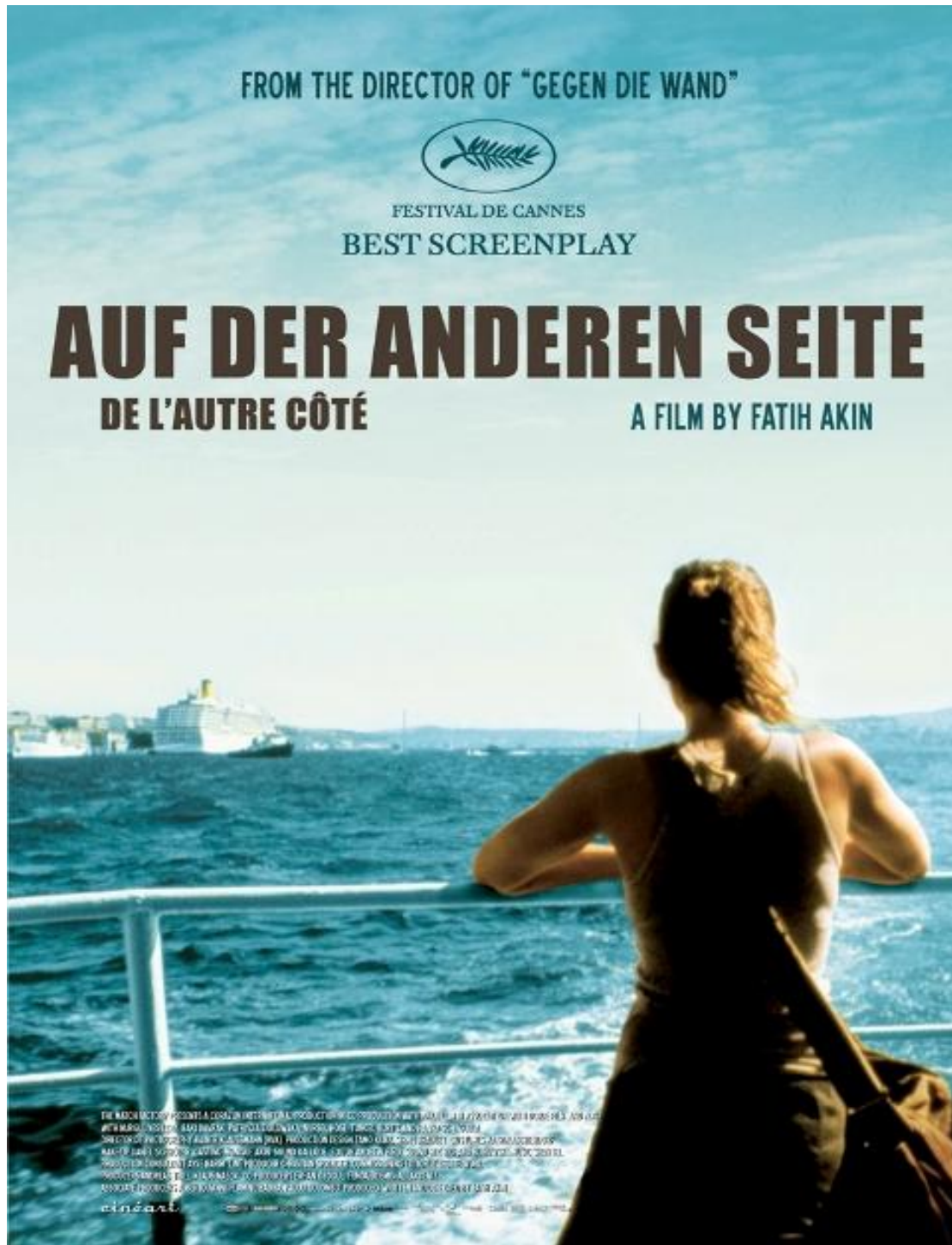
1_ Εισαγωγή	3
2_ Απόσπασμα από την ταινία	5
3_ Τα ερωτήματα και η υπόθεση εργασίας	10
4_ Προς μια μη- ουσιοκρατική θεώρηση της έννοιας του τόπου	12
5_ Προς μια μη- ουσιοκρατική θεώρηση της έννοιας του φύλου	15
6_ Αποδομώντας τη σκηνή της ταινίας	17
7_ Προς μια κοινή θεώρηση των δύο εννοιών	20
Βιβλιογραφία	22
Παράρτημα _ Πλοκή της ταινίας	23

1_ Εισαγωγή

Η ερευνητική αυτή εργασία διαπραγματεύεται τη σχέση του τόπου με το φύλο. Ο τόπος σήμερα, σε μια εποχή έντονης κινητικότητας και διασύνδεσης στον παγκόσμιο χώρο, αποτελεί ένα από τα πιο πολυσυζητημένα θέματα και δείχνει να μας αφορά όλους, ενώ το ζήτημα του φύλου είναι πλέον μια κατηγορία κεντρικής σημασίας για τη συγκρότηση των ατομικών ταυτοτήτων. Για το μάθημα «Έμφυλες πολιτισμικές προσεγγίσεις του αστικού χώρου», το πολιτιστικό προϊόν που θα αποτελέσει την αφετηρία σκέψης πάνω στα θέματα του φύλου και του χώρου στην παρούσα εργασία είναι η ταινία «*Η άκρη του ουρανού*» (*Auf der anderen Seite*), γυρισμένη το 2007 από το Γερμανό, τουρκικής καταγωγής, σκηνοθέτη Φατίχ Ακίν (*Fatih Akin*). Η επιλογή της συγκεκριμένης ταινίας έγινε για δύο βασικούς λόγους. Πρώτον, στη συγκεκριμένη ταινία ο σκηνοθέτης δημιουργεί ένα πλέγμα σπονδυλωτών αφηγήσεων και διαδρομών μέσα στο χώρο και στο χρόνο, και δεύτερον μέσα από την πολλαπλή αυτή αφήγηση θέτει έμμεσα ή άμεσα ορισμένα από τα ζητήματα που με ενδιαφέρουν ακαδημαϊκά, τις έννοιες του τόπου και της κουλτούρας, του φύλου και της ταυτότητας.

Παρακολουθώντας την ταινία αντιλαμβανόμαστε το πολυεπίπεδο πλέγμα των σχέσεων και των διαπλοκών μεταξύ των διαφορετικών υποκειμένων- χαρακτήρων, την αλληλοεπικάλυψη και τη διαφοροποίηση των πεδίων δράσης τους και των ιστοριών τους. Έτσι, μέχρι και το τέλος της ταινίας διαμορφώνονται οι ταυτότητες και οι υποκειμενικότητες των «ηρώων» μέσα από ένα συνεχή συσχετισμό μεταξύ τους. Θεωρώ, επομένως, το μεμονωμένο συμβάν το οποίο θα απομονώσω από την συνολική αφήγηση του Ακίν ως απλά το σημείο από το οποίο ξεκινάω την ερευνητική διαδρομή πάνω στα θεωρητικά ζητήματα στα οποία αναφέρθηκα νωρίτερα.

Κινηματογραφική αφίσα της ταινίας

2_ Απόσπασμα από την ταινία

Η ταινία αφηγείται έξι διαφορετικές ιστορίες ανθρώπων¹ που με κάποιον τρόπο, έμμεσο ή άμεσο, συνδέονται. Οι έξι αυτοί άνθρωποι βρίσκονται ανάμεσα στην Τουρκία και στην Γερμανία με διαφορετικούς τρόπους και μετατοπίζονται συνεχώς, υλικά και συμβολικά, ανάμεσα στους αυτούς δύο τόπους, δημιουργώντας ένα δίκτυο σχέσεων σε διαφορετικά επίπεδα. Στη σκηνή που απομονώνω βρισκόμαστε στη Γερμανία, στο Αμβούργο, στην περιοχή με τις «βιτρίνες», όπου γυναίκες εκδίδονται. Ο Αλή, Τούρκος που ζει ως φιλοξενούμενος εργάτης² στη Γερμανία επισκέπτεται μια από τις εκδιδόμενες και ανακαλύπτει ότι είναι Τουρκάλα. Όντας χήρος και μόνος, της προτείνει να αφήσει τη δουλειά αυτή και να μείνει μαζί του προσφέροντας της τα αντίστοιχα χρήματα.

- *Είσαι ευχαριστημένη με τη δουλειά σου;*
- *Δεν μπορώ να παραπονεθώ...*
- *Κοίτα, ζω μόνος μου. Είμαι συνταξιούχος και χήρος, επίσης... Πώς λέει το ρητό;*
- *‘Μόνο ο θεός έχει δικαίωμα στη μοναξιά.’*
- *Ακριβώς. Γυρεύω μια γυναίκα να μείνει μαζί μου. Θα σε πληρώσω όσα κερδίζεις εδώ. Σε αντάλλαγμα θα κοιμάσαι μόνο μαζί μου... Σύμφωνοι;»*

«Μόνο ο Θεός έχει δικαίωμα στη μοναξιά.»

¹ Η αναλυτική πλοκή της ταινίας παρατίθεται ως παράρτημα.

² Η έννοια του φιλοξενούμενου εργάτη, στα γερμανικά *Gastarbeiter*, αναφέρεται στους μετανάστες εργάτες που εγκαταστάθηκαν στη Γερμανία κατά τις δεκαετίες '60 και '70 μέσω διακρατικών οργανωμένων προγραμμάτων. (πηγή: <http://en.wikipedia.org/wiki/Gastarbeiter>)

Αποχαιρετώντας τον Αλή στο κατώφλι του «σπιπιού» στα τουρκικά η Γιέτερ γίνεται αντιληπτή από δύο Τούρκους που έχουν επισκεφτεί τη γειτονιά με τα «σπίτια». Η ανακάλυψη της εθνικότητας της εκδιδόμενης γυναίκας τους προκαλεί ιδιαίτερη έκπληξη και δυσαρέσκεια.

- Αυτή μιλούσε τουρκικά!

Έτσι, οι δύο άντρες ακολουθούν τη Γιέτερ στο λεωφορείο όπου επιβιβάζεται, κάθονται δίπλα της και αρχίζουν να την εκφοβίζουν.

- (στα Τούρκικα) *Ειρήνη και ευλογία σε σένα!* ('Assalamu Alaikum!', χαιρετισμός που χρησιμοποιείται μεταξύ των Μουσουλμάνων)
- (στα Γερμανικά) *Δεν καταλαβαίνω...*
- (στα Τούρκικα) *Μην λες ψέματα. Σε ακούσαμε να μιλάς τουρκικά... Ή μήπως ντρέπεσαι που είσαι Τουρκάλα;... Είσαι και Μουσουλμάνα και Τουρκάλα... κατάλαβες;*
- (...)
- *Είσαι στο λάθος μονοπάτι. Μετανόησε!*
- ... μετανιώ...
- *Μη σε πιάσω ξανά εκεί... Θα ήταν ντροπή σου...*
- ...
- *Ειρήνη και ευλογία σε σένα!* ('Assalamu Alaikum!')

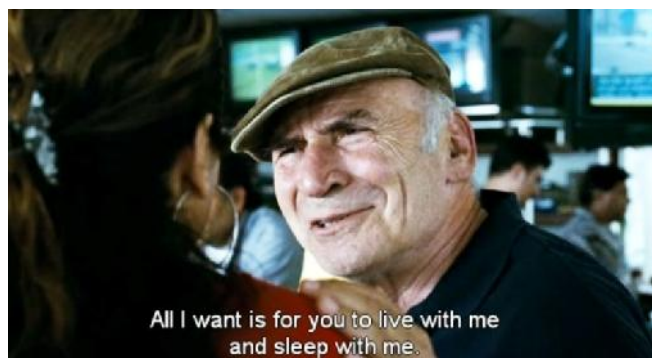

«Μη σε ξαναπιάσω εκεί!»

Ο εκφοβισμός των δύο Τούρκων ανδρών προς τη Γιέτερ ακολουθείται από έντονο προβληματισμό και ανησυχία από τη μεριά της. Έτσι, στην επόμενη σκηνή τη βλέπουμε να πηγαίνει να συναντήσει τον Αλή, αποδεχομένη την πρόταση που της είχε κάνει να μετοικήσει μαζί του και να έχει ερωτικές σχέσεις μόνο μαζί του, με αντάλλαγμα την οικονομική στήριξη.

«Χαίρομαι που ήρθες.»

«Το μόνο που θέλω είναι από σένα να ζεις μαζί μου και να κοιμάσαι μαζί μου.»

- Χαίρομαι που ήρθες.
- Θα με κεράσεις μια κόκα-κόλα;
- Φυσικά.
- ...
- Πεινάς;
- Όταν είπες ότι θα μου δίνεις όσα βγάζω στο μπορντέλο, το εννοούσες;
- Πόσα βγάζεις;
- Βρίσκομαι με 3.000 τον μήνα. Έχεις τόσα πολλά;
- Θα τα βρω...
- Πώς;
- Παιρνω μια σύνταξη και έχω μερικά λεφτά στην τράπεζα, έχω και λίγη γη και ιδιοκτησία πίσω στην πατρίδα. Και έχω και ένα γιο. Είναι καθηγητής σε

γερμανικό πανεπιστήμιο. Βγάζει καλά λεφτά. Στη χειρότερη μπορεί αν με βοηθήσει.

- Από πού είσαι;
- Από την Τραπεζούντα... Κοίτα, δεν έχω τίποτα απαιτήσεις. Το μόνο που θέλω από σένα είναι να ζεις μαζί μου και να κοιμάσαι μαζί μου.
- ... πεινάω τελικά. Πήγαινε με για δείπνο!
- Ωραία, πάμε λοιπόν!

Έτσι, η Γιέτερ μετοικεί με τον Αλή, όπου αναλαμβάνει το ρόλο της νοικοκυράς και της ερωτικής συντρόφου του.

3_ Τα ερωτήματα και η υπόθεση εργασίας

Στο απόσπασμα της ταινίας που παρέθεσα παραπάνω είδαμε πώς μέσα από ένα πλέγμα σχέσεων και αλληλεπιδράσεων μεταξύ διαφορετικών δρώντων υποκειμένων στο χώρο και στο χρόνο δημιουργήθηκε μια διαδικασία συγκρότησης της έμφυλης ταυτότητας της Γιέτερ. Το στοιχείο που απομονώνω εδώ είναι το πώς μια συγκεκριμένη και «κλειστή» αντίληψη της έννοιας του τόπου, της καταγωγής και των «ριζών» και κατ' επέκταση της εθνικής, θρησκευτικής και πολιτισμικής ταυτότητας συνδέεται με μια αντίστοιχα συγκεκριμένη και «κλειστή» αντίληψη για την συγκρότηση των έμφυλων ταυτοτήτων και του τρόπου έκφρασης και συσχέτισης τους. Το στοιχείο αυτό έχει μεγάλη σημασία, καθώς μέσα από αυτές τις αντιλήψεις δομείται ένα συγκεκριμένο καθεστώς φύλων (McDowell 1999) το οποίο βασιζόμενο στο μονοδιάστατο διπολικό διαχωρισμό των έμφυλων ταυτοτήτων, συνεχίζει να αναπαράγει σχέσεις εξουσίας, καταπίεσης και αποκλεισμού μεταξύ μεμονωμένων ατόμων αλλά και ευρύτερων κοινωνικών ομάδων.

Δημιουργώ λοιπόν μια σύνδεση ανάμεσα στον τρόπο αντίληψης δύο εννοιών, του τόπου και του φύλου. Οι έννοιες αυτές στο μυαλό μας συνήθως οπτικοποιούνται και γίνονται αντιληπτές ως μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή και ως ένα συγκεκριμένο σώμα αντίστοιχα, ως δύο, με άλλα λόγια, οντότητες με συγκεκριμένα όρια και προδιαγεγραμμένα χαρακτηριστικά. Για πολλούς γεωγράφους εξάλλου το σώμα αποτελεί τη στοιχειώδη, την πρωταρχική κλίμακα τόπου, την πιο κοντινή και άμεση στον άνθρωπο φυσική τοποθεσία (McDowell 1999). Στη συγκεκριμένη εργασία λοιπόν θα αποπειραθώ μιας νοηματικής σύνδεσης των δύο εννοιών, του τόπου και του φύλου. Με άλλα λόγια, θα προσπαθήσω να διερευνήσω τον τρόπο με τον οποίο οι δύο αυτές έννοιες κατασκευάζονται κοινωνικά ως συγκεκριμένες πολιτισμικές ιδέες μέσα από έναν συγκεκριμένο τρόπο σκέψης, αλλά και πώς ως νοηματικά περιεχόμενα βρίσκονται να έχουν κοινά χαρακτηριστικά και αντίστοιχες υποδηλώσεις. Η νοηματική αυτή συσχέτιση αποτελεί έναν από τους πολλούς τρόπους με τους οποίους διαπλέκονται οι δύο έννοιες (Massey 1994) και σε καμία περίπτωση η ερευνητική αυτή διαδρομή δεν εξαντλεί το ζήτημα της πολυδιάστατης σύνδεσης τους.

Συγκεκριμενοποιώντας επομένως όλες τις παραπάνω σκέψεις δημιουργώ την εξής υπόθεση εργασίας: **η αντίληψη του τόπου ως κάτι πάγιο, σταθερό και γεωγραφικά οριοθετημένο ενισχύει την αντίληψη του φύλου ως κάτι παγιωμένο, οριστικό και αμετάκλητο, αλλά και αντίστροφα.** Πως μπορούμε να

επαναπροσδιορίσουμε τις δύο αυτές έννοιες λοιπόν; Πως μπορούμε να αμφισβητήσουμε τα «στενά» όρια γύρω από τις γεωγραφικές περιοχές και τα υλικά σώματα μας, προκειμένου να αμφισβητήσουμε τα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα;

Σκοπός της εργασίας είναι μια παράλληλη τοποθέτηση δύο θεωρητικών προσεγγίσεων που κατά τη γνώμη μου διαπραγματεύονται την ίδια ακριβώς προβληματική, ενώ ταυτόχρονα προτείνουν μια ριζοσπαστικότερη αντιληπτική προσέγγιση των δύο εννοιών. Θα δούμε λοιπόν, από τη μια πώς προσεγγίζει το ζήτημα του τόπου η Doreen Massey και από την άλλη πώς προσεγγίζει το ζήτημα του έμφυλου σώματος η Judith Butler και με τις αντίστοιχες θεωρητικές προεκτάσεις θα προσπαθήσω να δημιουργήσω το θεωρητικό πλαίσιο και το θεωρητικό οπλοστάσιο με το οποίο θα «αναγνώσω» την κινηματογραφική σκηνή που επέλεξα. Η εργασία αυτή δεν στοχεύει τόσο στην επαλήθευση ή μη της υπόθεσης εργασίας μου, αλλά περισσότερο στη δημιουργία ενός πλαισίου σκέψης που να εκφράζει την οπτική μου. Εξάλλου, η οπτική αυτή τοποθετείται σε ένα συγκεκριμένο χώρο και χρόνο, δηλαδή σε ένα συγκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Πιθανόν σε άλλες κοινωνίες, αυτήν ακριβώς τη στιγμή, τα ερωτήματα που θέτω να μην έχουν καμία σημασία ή και να έχουν ένα εντελώς διαφορετικό πολιτισμικό νόημα. Εδώ, δημιουργώ μια υποκειμενική οπτική και «κοιτάζω» το ερευνητικό αντικείμενο από το σημείο ενόρασης μου [standpoint]³, ως γυναίκα, λευκή, ανήκοντας στη συγκεκριμένη ηλικία και τάξη.

³ Το standpoint αναφέρεται στην προσέγγιση των ερευνητικών κοινωνικών ζητημάτων και στην παραγωγή γνώσης ως μη αντικειμενικές διαδικασίες, αλλά ως μια υποκειμενική θεώρηση του εκάστοτε ερευνητή.

4_ Προς μια μη- ουσιοκρατική θεώρηση της έννοιας του τόπου

Ο χώρος, ο τόπος και η εθνικότητα

Η έννοια του τόπου είναι άμεσα συνδεδεμένη με την πολύπλοκη (Harvey 2005) έννοια του **χώρου**. Ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε το χώρο, παίζει σημαντικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο νοηματοδοτούμε τον τόπο, τόσο στην καθημερινή μας ζωή, όσο και σε πολιτικό και ακαδημαϊκό επίπεδο. Ο χώρος συχνά έχει χαρακτηριστεί ως το αντίθετο του χρόνου, ως μια διάσταση απόλυτα στατική, με παντελή έλλειψη κίνησης, όπου τίποτα δεν «συμβαίνει». Ο τρόπος αυτός αντίληψης έχει όμως, εξίσου συχνά κριτικαριστεί και αμφισβητηθεί, μέσα από θεωρήσεις οι οποίες βλέπουν τον χώρο ως αναπόσπαστο στοιχείο του χρόνου και αντίθετα (Massey 1994). Ο χωρο-χρόνος δεν αποτελεί μια απόλυτη διάσταση, αλλά μια κατασκευή. Διαμορφώνεται όσο τα κοινωνικά φαινόμενα λαμβάνουν χώρα και οι κοινωνικές σχέσεις δημιουργούνται και μεταλλάσσονται, αλλά ταυτόχρονα διαμορφώνει τα φαινόμενα και τις σχέσεις αυτές. Έτσι το χωρικό μπορεί αν γίνει κατανοητό ως μια δυναμική συνθήκη που δημιουργείται από άπειρες περιπλοκές και πολυπλοκότητες και από δίκτυα σχέσεων που διαπλέκονται σε κάθε κλίμακα, από το τοπικό έως και το παγκόσμιο (Massey 1994).

Σε αυτό το πολύπλοκο λοιπόν δίκτυο το οποίο συνιστά ο χώρος, μια συγκεκριμένη διάρθρωση σχέσεων, μια συγκεκριμένη στιγμή αυτών των κοινωνικών διαπλοκών και των νοημάτων μπορεί να αποτελέσει έναν **τόπο**. Μέσα από αυτόν τον τρόπο σκέψης, αντιλαμβανόμαστε ότι ο τόπος δεν είναι απλά μια γεωγραφικά οριοθετημένη περιοχή με συγκεκριμένα σύνορα και ονομασία, ούτε μια συνθήκη σταθερή μέσα στο χρόνο, η οποία προφυλαγμένη από εξωτερικές «εισβολές» διατηρεί μια εσωτερικότητα, έναν πυρήνα αυθεντικότητας και παγιωμένης ταυτότητας. Για τη Massey, ο τόπος είναι ένα «πεδίο-συνάντησης», ένα ανοιχτό και πορώδες δίκτυο κοινωνικών σχέσεων χωρίς συγκεκριμένα υλικά όρια. Είναι μια συνθήκη στο χώρο και στο χρόνο, μια στιγμή κοινωνικής και πολιτισμικής συνύπαρξης εντός και εκτός αυτών που συνήθως αντιλαμβανόμαστε ως σύνορα⁴ του.

⁴ Αν και η έννοια των συνόρων δεν περιλαμβάνεται στα ζητήματα που πραγματεύεται η παρούσα εργασία, σημειώνω εδώ ότι η Massey γράφει χαρακτηριστικά: «Τα 'σύνορα' είναι κοινωνικά κατασκευασμένα φαινόμενα, δεν ορίζουν 'ουσιώδεις τόπους'. (...)» (Massey 1995: 71)

Σκεπτόμενοι τον τόπο ως ένα ανοιχτό «πεδίο- συνάντησης» (Massey 1994), ως ένα σημείο μεταγωγής ή έναν κόμβο (Castree 2003), μπορούμε να αντιληφθούμε ότι η άρρηκτη σύνδεση του τόπου με μια συγκεκριμένη **κουλτούρα** και πολιτισμική ταυτότητα, όπως πολύ συχνά συμβαίνει από πολλούς/-ες είναι στην ουσία μια φαντασική κατασκευή. Αν και συχνά συνηθίζουμε να τοποθετούμε τις κουλτούρες γεωγραφικά και να θεωρούμε τις πολιτισμικές ταυτότητες σταθερές «αξίες» μέσα στο χρόνο, στην πραγματικότητα και οι δύο αυτές έννοιες είναι πιο ρευστές. Όπως και οι τόποι, οι κουλτούρες και οι πολιτισμικές ταυτότητες είναι εγγενώς υβριδικές μορφές (Massey 1995) που διαμορφώνονται μέσα από τις πολυεπίπεδες πολιτισμικές παρεμβολές και αλληλοτομές στο χώρο και στο χρόνο.

Μια από τις πιο ισχυρές φαντασικές κατασκευές εφαικοποιημένης κουλτούρας σήμερα παραμένει η **εθνικότητα**. Η εθνικότητα, αν και ιδιαίτερα συμπαγής ως μορφή πολιτισμικής ταυτότητας, είναι στην ουσία απλά μια ιδέα, μια αφήγηση ενός έθνους-κράτους (Hall 1995) το οποίο πάντα συνδέεται άρρηκτα με μια εδαφικά προσδιορισμένη περιοχή, αποτέλεσμα μιας «γεωγραφίας δύναμης» (Massey 1995). Η ιδέα αυτή, ενισχυμένη σε τόσα πολλά επίπεδα που μέσα στο χρόνο καταλήγει να βιώνεται σχεδόν φυσικά και εξυπηρετώντας τίποτα άλλο παρά σχέσεις εξουσίας και ελέγχου, «υλικτοποιείται» μέσα από την καθημερινή επανάληψη και ιδιοποίηση συμβόλων και συμβολικών συμπεριφορών που αντιπροσωπεύουν ή αναπαριστούν την προέλευση του έθνους και την μοναδικότητα της εθνικής ταυτότητας (Sharp 1996).

Στις φαντασικές αυτές κοινότητες, όπως χαρακτηρίζει την ιδέα της εθνικότητας, ο Benedict Anderson στο βιβλίο του *Imagined Communities*⁵ (Hall 1995, Sharp 1996), η συνεκτική ουσία είναι η φαντασίωση μιας κοινής εθνικής κουλτούρας, «γεννημένης και μεγαλωμένης» στον τόπο καταγωγής των μελών τους και η οποία ως σταθερή αξία μέσα στο χρόνο συγκροτεί μια ενοποιημένη και συμπαγή αίσθηση εθνικής και πολλές φορές θρησκευτικής και πολιτισμικής ταυτότητας. Επομένως η αντίληψη του τόπου ως μια πάγια και γεωγραφικά προσδιορισμένη περιοχή, η οποία ταυτίζεται με μια συγκεκριμένη κουλτούρα και μια σταθερή πολιτισμική ταυτότητα ενισχύει την πίστη σε μια φυσικοποιημένη (σαν να προέρχεται από τη φύση, τη γη, το έδαφος) κοινή ταυτότητα και κουλτούρα που «κληρονομείται» μέσω της εθνικής προέλευσης.

⁵ Anderson, B. (1993) *Imagined Communities: Deflections on the origins and spread of Nationalism*, London: Verso

«Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι αυτή η σύνδεση (της εθνικότητας) με τον τόπο είναι μια πολύ ισχυρή εκδοχή της κοινής αντίληψης για την κουλτούρα. Μοιάζει να παραμένει ακόμη και όταν δεν έχει καμία ισχυρή ιστορική βάση. Καταλήγουμε έτσι στο συμπέρασμα ότι σκεφτόμαστε τις κουλτούρες ως έντονα εδαφικοποιημένες, όχι επειδή είναι, αλλά επειδή έτσι τις φανταζόμαστε. Για να το θέσουμε πιο απλά, όταν σκεφτόμαστε ή φανταζόμαστε μια πολιτισμική ταυτότητα, τείνουμε να τη 'βλέπουμε' σε ένα μέρος, σε ένα σκηνικό, ως μέρος ενός φανταστικού τοπίου.» (Hall 1995: 181, μετάφραση δική μου)

5_ Προς μια μη-ουσιοκρατική θεώρηση της έννοιας του φύλου

Το σώμα, το φύλο και η ταυτότητα

Το **σώμα** μας, ο πιο άμεσος για εμάς τόπος, είναι για τους/τις περισσότερους/-ες αντιληπτό ως μια έννοια με συγκεκριμένο και αρκετά σαφές νόημα. Η υλική του υπόσταση, είναι συνήθως αδιαμφισβήτητη, και αυτό που κριτικάρεται συχνά είναι οι μονοδιάστατες διαδικασίες ταύτισης συγκεκριμένων πολιτισμικών χαρακτηριστικών και νοημάτων με την υλικότητα αυτή καθεαυτή. Σύμφωνα με την Judith Butler όμως το σώμα δεν υπάρχει *de facto*, δεν αποτελεί μια υλικότητα από μόνο του, αλλά αντίθετα είναι μια «υλικότητα-φορέας νοημάτων», δηλαδή υπάρχει μόνο μέσα από τις διαδικασίες με τις οποίες εμείς οι ίδιοι πραγματώνουμε τα σώματα μας. *«(…) , ό,τι συγκροτεί το αμετάβλητο του σώματος, το περίγραμμα του, τις κινήσεις του, θα είναι πλήρως υλικό, αλλά η υλικότητα θα επανεξετάζεται ως το αποτέλεσμα της εξουσίας, ως το πιο παραγωγικό αποτέλεσμα της εξουσίας.» (Butler 2004:183)*

Η αντίληψη αυτή μας οδηγεί στο να αντιληφθούμε το σώμα ως κάτι ιδιαίτερα δυναμικό και καθόλου πάγιο ή δεδομένο. Έτσι πολλές φορές μπορούμε να μιλάμε περισσότερο για μια διαδικασία σωματοποίησης (Butler 2006, McDowell 1999) παρά για ένα σώμα, εκφράζοντας ακριβώς αυτήν την άρρηκτη και συμπληρωματική σχέση ανάμεσα στην ύπαρξη του υλικού σώματος και στην κοινωνικά εξωτερικευμένη σωματικότητα. Για την Butler, κανένα δεν προϋπάρχει κανενός, και τα δύο είναι κοινωνικές κατασκευές που πάντα αποκτούν και εκλαμβάνουν το νόημα τους μέσα στο εκάστοτε ιστορικό και γεωγραφικό πλαίσιο.

Η πραγμάτωση του σώματος μας, δηλαδή η διαδικασία υλικοποίησης και σωματοποίησης πολιτισμικών *δυνατοτήτων* (Butler 2006: 385), *επιτελείται* μέσα από πράξεις, από καθημερινά σωματικά δρώμενα, τα οποία όμως πάντα παραπέμπουν σε κάποια κανονιστικά πρότυπα σχετικά με το «φύλο» και την έμφυλη ταυτότητα. Μέσα σε αυτήν την συνεχή διαδικασία επιτέλεσης, το **φύλο** δεν αποτελεί μια σταθερά προερχόμενη από κάποια εγγενή εσωτερικότητα της οποίας η «αλήθεια» πηγάζει από την φυσιολογία προϋπαρχόντων υλικών σωμάτων, ούτε και μια στατική περιγραφή εκείνου που κάποιος ή κάποια είναι. Μέσα από την επιτελεστικότητα, το φύλο γίνεται η πρακτική μέσω της οποίας το σώμα υλικοποιείται και γίνεται αντιληπτό ως έμφυλο. Με άλλα λόγια, το φύλο είναι μια ιδεατή κατασκευή η οποία αφενός υλικοποιείται μέσα στο χρόνο, αφετέρου υλικοποιεί το ίδιο σώμα βάσει των ρυθμιστικών κανονιστικών προτύπων που η κοινωνίες έχουν επιβάλει (Butler 2004, 2006).

Το σώμα επομένως ως υλικότητα δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό ως μη-έμφυλο, το υλικό σώμα παράγεται ταυτόχρονα με το φύλο μέσα από μια σειρά πράξεων οι οποίες επαναλαμβάνονται, αναθεωρούνται και παγιώνονται μέσα στο χρόνο (Butler 2006). Όπως και με τον τόπο, θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε το έμφυλο σώμα όχι πλέον ως μια φυσικά, πολιτισμικά ή γλωσσικά προκαθορισμένη προδιαγεγραμμένη δομή ή ουσία, αλλά ως μια πολιτισμική συνθήκη στο χώρο και στο χρόνο, ως μια επιτελεστική πρακτική υλικοποίησης.

Μέσα από τον τρόπο σκέψης αυτόν, αντιλαμβανόμαστε ότι το φύλο δεν είναι κάτι παγιωμένο, οριστικό και αμετάκλητο, ούτε ορίζεται μονοσήμαντα από τα βιολογικά χαρακτηριστικά ενός υλικά οριοθετημένου προϋπάρχοντος σώματος. Το φύλο είναι μια διαπραγμάτευση των δυνατοτήτων και των περιθωρίων, των συμβάσεων και των περιορισμών των κοινωνιών, επιτελείται καθημερινά, ατομικά και συλλογικά με διαφορετικούς και αντικρουόμενους τρόπους και σε καμία περίπτωση δεν περιορίζεται σε μια διπολική περιχαράκωση.

« Το φύλο, ως σωματικό πεδίο όπου διαδραματίζεται το πολιτισμικό δράμα, είναι κατά βάση μια ανανεωτική υπόθεση (...), δεν εγγράφεται παθητικά στο σώμα ούτε καθορίζεται από τη φύση, τη γλώσσα, το συμβολικό ή ακόμα από την καταδυναστευτική ιστορία της πατριαρχίας. Το φύλο είναι αυτό που φοράμε, μονίμως και εξαναγκαστικά, καθημερινά και αδιάκοπα, με άγχος και με ευχαρίστηση. (...)»
(Butler, 2006:404)

6_ Αποδομώντας τη σκηνή της ταινίας

Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο μπορούμε να ξαναδούμε τη σκηνή της ταινίας και να προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε πιο συγκεκριμένα τον τρόπο με τον οποίο συνδέονται οι έννοιες του τόπου, της ταυτότητας και του φύλου. Στη σκηνή μας λοιπόν, βλέπουμε δύο άντρες οι οποίοι ακούγοντας μια γυναίκα να μιλάει τουρκικά, αυτόματα συγκροτούν στο μυαλό τους την προσωπική της ταυτότητα με βάση την κοινή εθνική τους ταυτότητα, την τουρκική. Θεωρώντας ότι η γυναίκα προέρχεται από την Τουρκία, οι δύο άντρες της επισυνάπτουν πολιτισμικά χαρακτηριστικά τα οποία ίδια δεν έχει εκφράσει ότι έχει. Έτσι, βάσει της καταγωγής της από έναν συγκεκριμένο τόπο, η γυναίκα αποκτά με επιτακτικό τρόπο την θρησκευτική ταυτότητα της Μουσουλμάνας και την εθνική ταυτότητα της Τουρκάλας, και της επιβάλλεται να λειτουργήσει βάσει των συμβάσεων που αυτές οι ταυτότητες κοινωνικά επιβάλλουν.

- «Είσαι και Τουρκάλα και Μουσουλμάνα... κατάλαβες;»

Η κοινή εδαφική προέλευση μεταξύ της γυναίκας και των δύο ανδρών δημιουργεί στο φαντασιακό των τελευταίων την αίσθηση της κοινότητας, μέσα από την οποία οι ίδιοι αποκτούν την εξουσία που το πατριαρχικό καθεστώς των μουσουλμανικών κοινοτήτων επιβάλλει. Έτσι, οι δύο άντρες απαγορεύουν στη γυναίκα να εκδίδεται ακόμη και να παραβρίσκεται με την φυσική της υπόσταση στην περιοχή με τα «σπίτια», ενώ ταυτόχρονα οι ίδιοι θεωρούν ότι έχουν το δικαίωμα να βρίσκονται εκεί, πιθανά και το δικαίωμα να ασκούν τις αντίστοιχες πρακτικές και συμπεριφορές που ο χώρος επιτάσσει.

- «Μη σε ξαναπιάσουμε εκεί! (...)»

Η γυναίκα στη συνέχεια, αποκλειόμενη από τον χώρο –τόσο τον υλικό όσο και τον κατά Lefebvre βιωμένο (Harvey 2005) – στον οποίο εν μέρει συγκροτεί την έμφυλη ταυτότητα της, επιλέγει – κατά μια έννοια αναγκάζεται- να μπει στον ιδιωτικό χώρο του σπιτιού ενός άλλου άντρα υπό τον ρόλο της ερωτικής συντρόφου. Οι δύο άντρες επομένως ορίζουν τον χώρο και κατ' επέκταση και την κατηγορία πρακτικών μέσα από τις οποίες η γυναίκα θα συγκροτήσει την έμφυλη ταυτότητα της, βάσει των κανονιστικών προτύπων που η κοινή εθνική τους κουλτούρα και οι εθνικές έμφυλες νόρμες επιβάλουν.

Ο λόγος των δύο αντρών προς τη γυναίκα λειτουργεί έμφυλα και σε ένα άλλο επίπεδο. Σε αυτό που συνδέει την εθνικότητα με την αίσθηση της περηφάνιας και της ντροπής. Η ταύτιση του υπηκόου ενός έθνους με το ίδιο το έθνος, ο φανταστικός αυτός δεσμός που δημιουργείται μέσα από αφηγήσεις συνήθως για την πολεμική ανδρεία, είναι καθαρά έμφυλη. Η έννοια του εθνικού ήρωα, του άγνωστου στρατιώτη οπτικοποιείται πάντα στο φαντασιακό ως «αρσενική», ενώ αντίστοιχα η ίδια η έννοια του έθνους, σαν σύμβολο, ως «θηλυκή» (Sharp 1996). Με τον τρόπο αυτό, η ιδέα του θηλυκού σώματος μετατρέπεται στη ιδέα του έθνους, και κατ' επέκταση η εισχώρηση, η οποιαδήποτε μορφή καθυπόταξης πάνω στο σώμα αυτό από κάποιον «ξένο», μπορεί αν ταυτιστεί με την προσβολή και την ασέβεια προς το ίδιο το έθνος. Η γυναίκα που επιτρέπει τη διείσδυση «ξένων» σωμάτων, προσβάλλει, είναι ακόμη και η ίδια ντροπή για το έθνος και τους «συμπατριώτες» της.

- «... ή ντρέπεσαι που είσαι Τουρκάλα;»
- (...)
- «Μη σε ξαναπιάσουμε εκεί!... Θα ήταν ντροπή σου...»

Εντοπίζω επομένως δύο βασικά σημεία τα οποία κατανοώ ως συνδέσεις μεταξύ από τη μια του τρόπου αντίληψης του τόπου και της ταυτότητας και από την άλλη του τρόπου αντίληψης του φύλου και των έμφυλων σχέσεων, στη σκηνή μας. Το πρώτο έχει να κάνει με την ταυτότητα του υποκειμένου και την ιδέα μιας πάγιας εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας άρρηκτα συνδεδεμένης με τον τόπο καταγωγής του και το δεύτερο με τον τρόπο αντίληψης του σώματος ως δεδομένου και κατ' επέκταση τη σύνδεση του με συγκεκριμένα πολιτισμικά νοήματα. Και τα δύο αυτά σημεία έχουν ως αποτέλεσμα την κατασκευή των κοινωνικών σχέσεων μέσα από την κυριαρχία και τον έλεγχο ανάμεσα στα διαφορετικά έμφυλα υποκείμενα, με άλλα λόγια την κατασκευή έμφυλων καθεστώτων δύναμης.

7_ Προς μια κοινή θεώρηση των δύο εννοιών

Μέσα από τη θεωρία της επιτελεστικότητας, είδαμε πως οι έμφυλες ταυτότητες δεν είναι δεδομένες, αντίθετα συγκροτούνται μέσα από μια πολύπλοκη επιτελεστική διαδικασία της οποίας τα ρυθμιστικά πρότυπα κατασκευάζονται από την εκάστοτε κοινωνία. Ως τέτοια λοιπόν, η διαδικασία αυτή δεν προέρχεται από τίποτα το προϋπάρχον ή το εσωτερικό στην ανθρώπινη υπόσταση. Έτσι, το φύλο εξαναγκάζεται να συμμορφωθεί με κάποιο πρότυπο, κάποιο μοντέλο αλήθειας ή ψεύδους και ερχόμενο σε αντιπαράθεση με την επιτελεστική του ρευστότητα, εξυπηρετεί στην ουσία μια πολιτική κοινωνικής ρύθμισης και ελέγχου (Butler 2006). Τα ρυθμιστικά κανονιστικά πρότυπα βασίζοντας την «αλήθεια» τους σε μια βιολογική διπολική διαφοροποίηση των σωμάτων, συνεχίζουν να αναπαράγουν την διαφοροποίηση ανάμεσα στα «δύο φύλα» ως μια βασική λειτουργική πολιτισμική διάκριση. Ο άντρας με αυτή τη λογική είναι «κάτι», και η γυναίκα «κάτι άλλο» (McDowell 1999). Συνδέοντας συγκεκριμένα πολιτισμικά νοήματα με τον άντρα και τα αντίθετα με την γυναίκα, δημιουργείται μια σχέση άνιση, μια σχέση που θέτει τα υποκείμενα που επιτελούν «σωστά» το φύλο τους, είτε θηλυκό είτε αρσενικό, εντός και τα υποκείμενα που δεν επιτελούν «σωστά» το φύλο τους εκτός της κοινωνίας (Butler 2006). Κατανοώντας την έμφυλη ταυτότητα ως επιτελεστική, μας οδηγεί στο να αντιληφθούμε το φύλο ως κάτι ιδιαίτερα πολύπλοκο και πολυδιάστατο το οποίο συγκροτείται και βιώνεται από το κάθε ξεχωριστό υποκείμενο διαφορετικά. Ακόμη και η παραδοχή της καταπίεσης των γυναικών από τους άντρες, μπορεί να μετατοπίσει τον τρόπο σκέψης για το φύλο προς μια πιο ουσιοκρατική κατεύθυνση. Αυτό που έχει λοιπόν σημασία είναι ο τρόπος με τον οποίο σκεφτόμαστε το φύλο, να μην αφήνει το περιθώριο για τη δημιουργία σχέσεων εξουσίας και υποταγής από τα κοινωνικά ισχυρότερα έμφυλα υποκείμενα στα κοινωνικά ασθενέστερα έμφυλα υποκείμενα.

Ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζει την κοινωνική κατασκευή της έμφυλης ταυτότητας η Butler έχει μια κοινή βάση σκέψης με τον τρόπο προσέγγισης της κοινωνικής κατασκευής της εθνικής ταυτότητας που αναλύσαμε παραπάνω (Sharp 1996). Ο τρόπος λοιπόν που σκεφτόμαστε για τον τόπο συνδέεται άμεσα με μια σειρά αντιλήψεων και πεποιθήσεων σχετικά με την ταυτότητα των έμφυλων υποκειμένων. Η αντίληψη του τόπου ως μια ανοιχτή συνθήκη, όπου οι διαφορετικές τοπικότητες είναι ταυτόχρονα παρούσες ή μια στην άλλη, είναι μια αντίληψη η οποία διευρύνει την

διαδικασία συγκρότησης της ιδιαίτερης ταυτότητας του τόπου μέσα από διασυνδέσεις και αλληλοεξαρτήσεις και όχι μέσα από την επιτακτική επιβολή συνόρων και την αντιπαράθεση της μιας ταυτότητας ως αντίθετη της άλλης (Massey 1994). Έτσι, μπορούμε να κατανοήσουμε τις έννοιες του τόπου και του φύλου ως δύο κοινωνικά κατασκευασμένες πολιτισμικές ιδέες που έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά ως προς ακριβώς αυτόν τον ίδιο τρόπο κατασκευής τους.

Ο τόπος και το φύλο συνδέονται και διαπλέκονται σε πολλά επίπεδα. Στην εργασία αυτή επέλεξα να διερευνήσω έναν από τους τρόπους με τους οποίους αλληλεπιδρούν δημιουργώντας ένα εννοιολογικό σχήμα στο οποίο τοποθετούνται παράλληλα μεταξύ τους. Το φύλο μπορεί να συγκροτηθεί διαφορετικά σε διαφορετικούς τόπους ή και οι τόποι διαμορφώνονται διαφορετικά ανάλογα με τις έμφυλες σχέσεις. Θεωρώντας την εννοιολογική τους όμως σχέση ως πρωταρχικά σημαντική για την κατανόηση του πολύπλοκου τρόπου με τον οποίο η μια έννοια ενυπάρχει στην άλλη, ολοκληρώνω την ερευνητική αυτή διαδρομή αφήνοντας την κατά κάποιο τρόπο «ανοιχτή» προς περαιτέρω μελέτη. Το συμπέρασμα είναι ότι η αμφισβήτηση του τρόπου με τον οποίο σκεφτόμαστε τον χώρο και τον τόπο συνεπάγεται ή ακόμη και επιβάλλει την αμφισβήτηση του τρόπου με τον οποίο σκεφτόμαστε το φύλο και τις έμφυλες σχέσεις (Massey 1994) και η σκέψη αυτή γίνεται ουσιαστικά και βαθειά πολιτική (Harvey 2005) όταν συνδεθεί με τους απόλυτους χώρους της πόλης, όπως τους βιώνουμε ως έμφυλα υποκείμενα τόσο συμβολικά όσο και υλικά.

Βιβλιογραφία

Butler, J. (2004) «Σώματα που έχουν σημασία: Σχετικά με τα όρια του 'φύλου' σε επίπεδο λόγου» στο (επιμ.) Μακρυγιάννη, Δ. Τα όρια του σώματος: Διεπιστημονικές προσεγγίσεις, Αθήνα: Νήσος

Butler, J. (2006) «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία» στο (επιμ.) Αθανασίου, Α. Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική, Αθήνα: Νήσος

Castree, N. (2003) «Place: Connections and Boundaries in an Interdependent World» στο (επιμ.) Valentine, G. Clifford, N. Holloway, S. Rice, S. Key Concepts in Geography, London: SAGE

Hall, S. (1995) «New cultures for old » στο (επιμ.) Massey, D. & Jess, P. A place in the World? Places, Cultures and Globalization, Shape of the World: Exploration in Human Geography, Vol. 4, Oxford: The Open University

Harvey, D. (2005) «Ο χώρος ως λέξη- κλειδί» στο Γεωγραφίες, Νο 10, σελ 21-42

Massey, D. (1994) Space, Place and Gender, Cambridge: Polity Press

Massey, D. (1995) «The conceptualization of place» στο (επιμ.) Massey, D. & Jess, P. A place in the World? Places, Cultures and Globalization, Shape of the World: Exploration in Human Geography, Vol. 4, Oxford: The Open University

McDowell, L. (1999) Gender, Identity & Place: Understanding Feminist Geographies, Cambridge: Polity Press

Sharp, J.P. (1996) «Gendering Nationhood: A feminist engagement with national identity» στο (επιμ.) Duncan, N. BodySpace. Destabilizing geographies of gender and sexuality, London & New York: Routledge

Παράρτημα _ Πλοκή της ταινίας

Ο συνταξιούχος χήρος Αλί βλέπει μια λύση στη μοναξιά του όταν συναντά την πόρνη Γιέτερ. Ο Αλί προτείνει στην Τουρκάλα συμπατριώτισσα του να μείνει μαζί του με αντάλλαγμα μια μηνιαία αμοιβή. Ο σχολαστικός γιός του Αλί, ο Νεζά φαίνεται να μην αποδέχεται την επιλογή του θρασύ πατέρα του. Αλλά ο νεαρός καθηγητής Γερμανικών γρήγορα συμπαθεί τη Γιέτερ, ειδικά όταν ανακαλύπτει ότι τα περισσότερα από τα σκληρά κερδισμένα χρήματα της αποστέλλονται πίσω στην Τουρκία για τις πανεπιστημιακές σπουδές της κόρης της. Το θανατηφόρο δυστύχημα της Γιέτερ απομακρύνει τον πατέρα και το γιό ακόμη περισσότερο, συναισθηματικά και σωματικά. Ο Νεζά ταξιδεύει στην Ιστανμπούλ (Κωνσταντινούπολη) για να ξεκινήσει μια οργανωμένη αναζήτηση της κόρης της Γιέτερ, την Άυτεν. Αποφασίζει να μείνει στην Τουρκία και αλλάζει θέσεις με τον ιδιοκτήτη ενός γερμανικού βιβλιοπωλείου που θέλει να γυρίσει στην Γερμανία. Αυτό που δεν γνωρίζει ο Νεζά είναι ότι η 20χρονη πολιτική ακτιβίστρια Άυτεν βρίσκεται ήδη στην Γερμανία, έχοντας ξεφύγει από την τουρκική αστυνομία. Μόνη και απένταρη, η Άυτεν γίνεται φίλη με μια γερμανίδα φοιτήτρια τη Λότε, η οποία αμέσως γοητεύεται από τον χαρακτήρα και τις πολιτικές πεποιθήσεις της νεαρής Τουρκάλας. Η Λότε προσκαλεί την επαναστατική Άυτεν να μείνει στο σπίτι της, μια κίνηση όχι και τόσο ευχάριστη για τη συντηρητική μητέρα της Λότε, Σουζάνε. Η Άυτεν καταλήγει φυλακισμένη για μήνες, περιμένοντας πολιτικό άσυλο. Όταν η αίτηση της απορρίπτεται, η Άυτεν απελάσσεται και φυλακίζεται στην Τουρκία. Η ερωτευμένη Λότε αποφασίζει να εγκαταλείψει τα πάντα για να βοηθήσει την Άυτεν. Στην Τουρκία, η Λότε μπλέκει στα απογοητευτικά γρανάζια της γραφειοκρατίας στην προσπάθεια της να την απελευθερώσει. Μια τυχαία συνάντηση στο βιβλιοπωλείο θα την οδηγήσει να γίνει συγκάτοικος του Νεζά. Ένα τραγικό γεγονός θα οδηγήσει την Σουζάνε στην Ιστανμπούλ για να βοηθήσει στην αποστολή της κόρης της. Κάποιες συγκινητικές στιγμές που περνάει με την Σουζάνε θα εμπνεύσουν τον Νεζά να αναζητήσει τον απομακρυσμένο πατέρα του, ο οποίος ζει πλέον στην ακτή της Μαύρης Θάλασσας στην Τουρκία.

(πηγή : <http://www.altcine.com/movie.php?id=1033> , μετάφραση δική μου)

